

De verdwenen ontginningsbasis van Kortenhoeven

W. VAN ZIJDERVELD

Het gebied Kortenhoeven, gelegen ten oosten van de dorpskern van Lexmond, staat in dit artikel centraal. Bij de beschrijving van het in cultuur brengen en ontginnen¹ van dit gebied komt de volgende punten aan de orde: de knikken in de kavellijnen, de (onlogische) plaats van de wetering, de Zederik als achtergrens, het wel of niet wegspoelen van een deel van Kortenhoeven en de naamgeving als mogelijke verklaring hiervoor. Een gedetailleerde bestudering van de verkaveling en de begrenzingen van het gebied geeft meer inzicht in de achtergrond van deze aspecten.

IN CULTUUR BRENGEN EN ONTGINNEN VAN KORTENHOEVEN

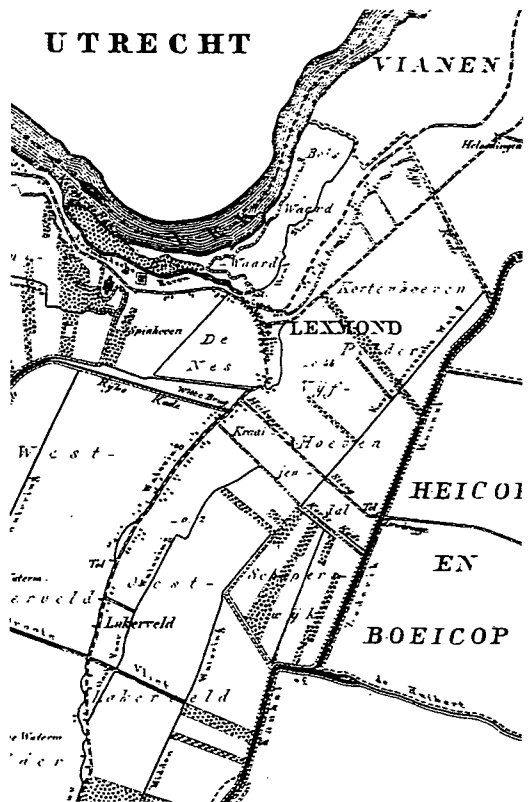
Omstreeks 700 was bij Lexmond en Kortenhoeven alleen bewoning mogelijk op de crevasse-afzettingen. Dit zijn hoge gronden die waren ontstaan toen de Lek door haar oeverwal bij Helsdingen brak en de weggespoelde grond iets verderop weer afzette. Ongeveer één of tweehonderd jaar later, ergens in de 9e eeuw, zal de Lek al zodanige oeverwallen hebben opgebouwd dat ook daarop, bij een gemiddelde hoge waterstand, bewoning mogelijk was (Henderikx, 1980, p. 244). Allereerst zullen deze betere gronden in cultuur zijn gebracht. Pas daarna zal de ontginning van het veengebied ter hand zijn genomen.

Het is niet zeker of de kaden langs de Lek reeds bij het begin van het in cultuur brengen zijn gemaakt of pas enige tijd daarna.² In ieder geval zullen ze zijn aangelegd toen het achter de hogere gronden gelegen veen werd ontgonnen en dit inklinkende land moest worden beschermd tegen overstromingen. De kaden waren ook niet hoog. Te denken valt aan hoogten van nauwelijks een halve meter (Dekker, 1983, p. 586), waardoor aanvankelijk toch veel overstromingen zullen hebben plaatsgevonden.

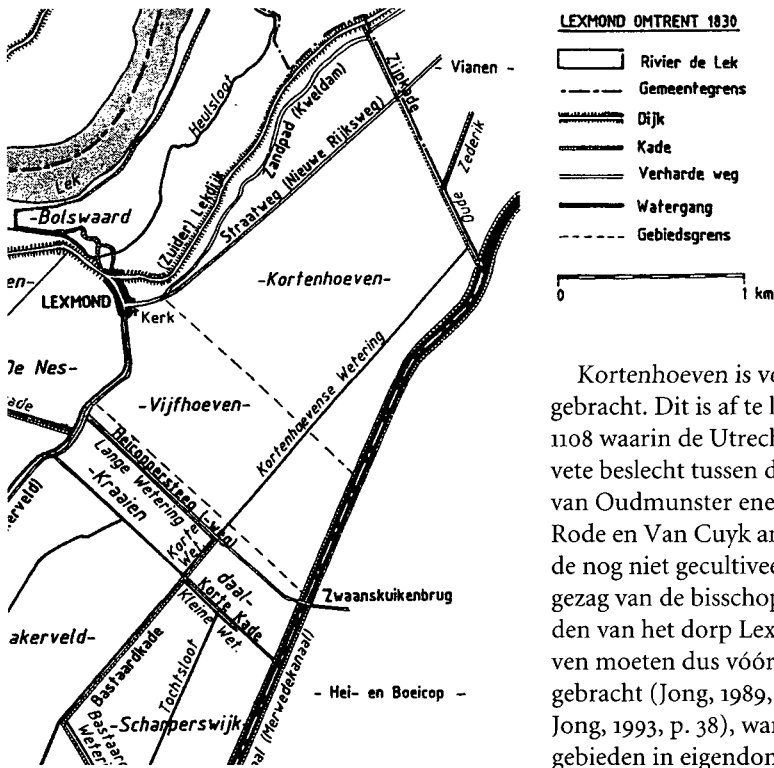
Om op de betere gronden een goede afvoer van overtollig water en een beheersing van het waterpeil te krijgen, zal men greppels en sloten hebben gegraven. Het is mogelijk dat deze aan-

vankelijk direct op de Lek loosden, maar om een goede waterbeheersing te krijgen zullen ze dan voorzien moeten zijn van sluisjes (bijvoorbeeld schotbalken) of overlaten. Na het maken van een kade langs de Lek zullen deze sluisjes en overlaten na verloop van tijd wel zijn verdwenen en zal de afwateringsrichting zijn omgedraaid naar het achterland.

Zowel op de oeverwallen en crevasse-afzet-

1. Kortenhoeven, een deel van Lexmond, ten zuidwesten van Vianen. Kaart uit de Gemeente-atlas van Nederland door J. Kuiper uit 1867.

2. Kortenhoeven omtrent 1830.

tingen als op de veenontginningen is strokenverkaveling toegepast. De (oorspronkelijke) dorpskern van Lexmond vormt hierop misschien een uitzondering, maar dit is niet meer na te gaan.

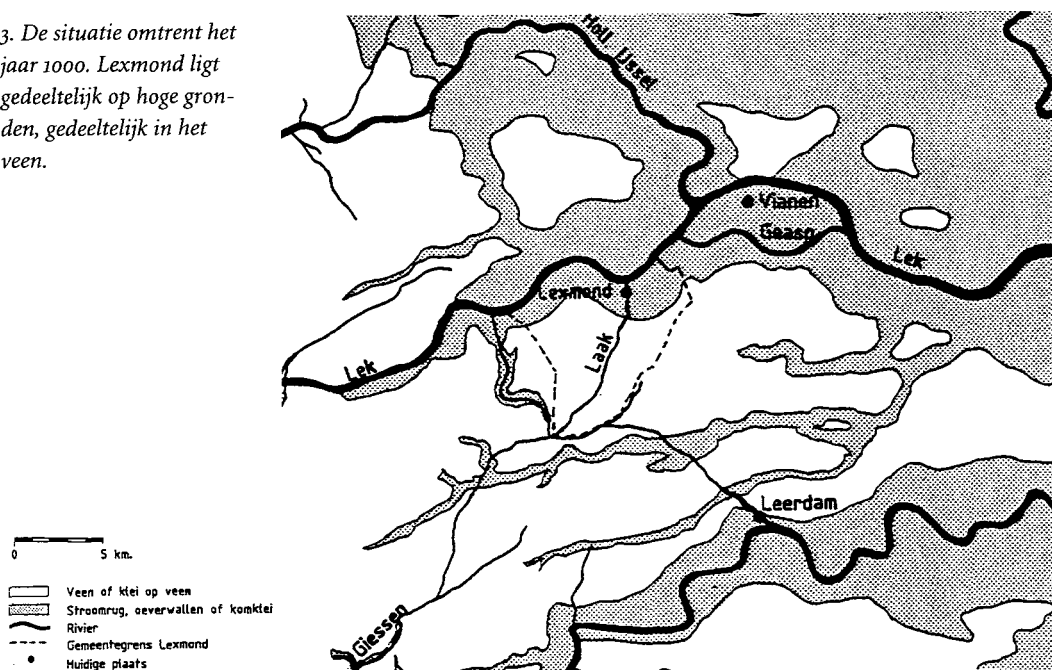
Zoals we verderop zullen zien, zijn de kavels, grenzend aan de Lek, in het veen vaak in fasen naar achter uitgebouwd. Dit was ook elders bij veenontginningen gebruikelijk (van der Linden, 1982, p. 56).

Het huidige Kortenhoeven bestaat voor het grootste deel uit crevasse-afzettingen en oeverwal. De rest bestaat uit komkleigronden op veen. Er hebben waarschijnlijk al vrij vroeg mensen permanent op de hoge gronden gewoond. Het vroeg bewoonde Helsdingen, gelegen op de Linschoten- of Hagesteinse stroomrug, lag per slot van rekening vlakbij.

Kortenhoeven is vóór 1108 in cultuur gebracht. Dit is af te leiden uit een oorkonde uit 1108 waarin de Utrechtse bisschop Burchard een vete beslecht tussen de kapittels van de Dom en van Oudmunster enerzijds en de heren Van Rode en Van Cuyk anderzijds.³ Hierbij kwamen de nog niet gecultiveerde gebieden onder direct gezag van de bisschop te staan. De hogere gronden van het dorp Lexmond en van Kortenhoeven moeten dus vóór 1108 in cultuur zijn gebracht (Jong, 1989, p. 47 en 51, p. 113, noot 21; Jong, 1993, p. 38), want de kapittels hielden deze gebieden in eigendom. In hoeverre het veengebied van Kortenhoeven toen al geheel of bijna geheel was ontgonnen, is niet met zekerheid bekend. Het is echter wel waarschijnlijk, zoals verderop zal worden aangetoond.

De ontginningsbasis, de kopse kant van waaruit men de kavels uitzette, was de rivier de Lek. Langs de ontginningsbasis werd normaliter een weg aangelegd en werden ook de boerderijen en andere huizen gebouwd. Het gebied dat in cultuur moest worden gebracht werd opgedeeld in kavels die hoeven werden genoemd. Het was gebruikelijk om de kavels haaks op de ontginningsbasis uit te zetten, tenzij andere factoren, zoals de aangrenzende verkavelingen en natuurlijke stroompjes, dit verhinderden. De strokenverkaveling van Kortenhoeven staat echter nergens haaks op de dijk. De verkaveling van het oostelijk aangrenzende gebied, de Gansenkamp met de Geer en Bloemendaal, is blok- en waaier-vormig, wat duidt op een vroege ontginning (10^e eeuw of vroeger) (Acquoy, 1981, 1982; Jong,

3. De situatie omtrent het jaar 1000. Lexmond ligt gedeeltelijk op hoge gronden, gedeeltelijk in het veen.

1989, p. 28 en 29), dus eerder dan Kortenhoeven. Het stuk van de Oude Zederik dat de grens vormt tussen Bloemendaal en Kortenhoeven is waarschijnlijk in het begin van de 12^e eeuw gegraven als een onderdeel van de dijk aanleg en afdamming van de Gaasp (Jong, 1989, p. 113, noot 21). Kortenhoeven is derhalve vermoedelijk ergens in de 11^e eeuw in cultuur gebracht en het veengebied is in het laatste deel van die eeuw of in de eerste jaren van de 12^e eeuw ontgonnen. De richting van de aansluitende Kortenhoevense kavels zal door de blokverkaveling van de Gansenkamp niet dwingend zijn bepaald.

Westelijk grenst Kortenhoeven aan de dorpskern van Lexmond en via een geer aan Vijfhoeven. Ook aan deze zijde is dus geen dwingende reden aanwezig om de kavelrichting te bepalen. Bovendien zal Vijfhoeven later in cultuur zijn gebracht dan Kortenhoeven.

Aangezien er geen duidelijke factoren zijn aan te wijzen voor de ongebruikelijke kavelrichting, zal naar een andere verklaring moeten

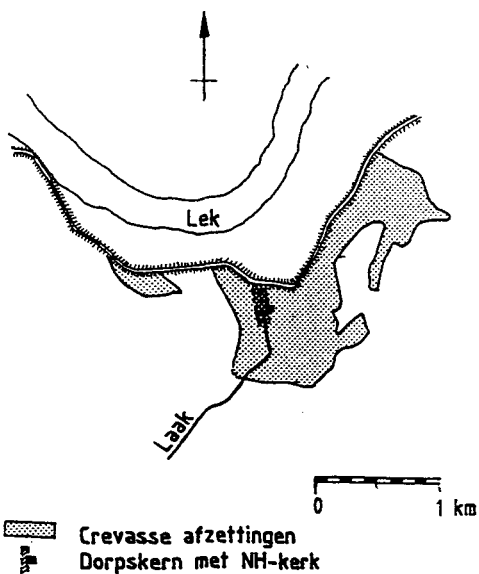
worden gezocht. Het is best mogelijk dat het begin van de kavels, dus de ontginningsbasis, aanvankelijk meer noordelijk lag en de kavels hier haaks op stonden. Een deel van het reeds in cultuur gebrachte land, al of niet voorzien van een kade langs de rivier, kan heel goed in een vroeg stadium zijn weggespoeld. Dit weggeslagen deel wordt dan begrensd door de huidige Lekdijk en de lijn loodrecht op de kavellijnen. Uiteraard zal deze lijn in werkelijkheid bochtig zijn geweest.

Dat wegspoelen kwam bij een rivier wel meer voor. Ook bij de kop van Vianen is de Lekdijk, na het gereedkomen van de ontginningen, een heel eind landinwaarts verlegd (Jong, 1989, p. 40 en 51). In hoeverre dit wegspoelen bij Kortenhoeven vóór 1122 gebeurde, toen er in het gehele gebied reeds lokaal beheerde dijken waren (Henderikx, 1988, p. 561; 1977, p. 410, 412; Dekker, 1983, p. 268, 590-591), is onbekend. Uit de nog volgende beschouwingen over de achtergrens van Kortenhoeven kan de conclusie worden getrokken dat de huidige Lekdijk of -dijk

vóór 1130, misschien zelfs vóór 1108, is aangelegd en de rivierverlegging ook vóór dat jaar moet hebben plaatsgevonden.

De loop van de zuidelijke kavelscheidingen in de uiterwaard geven een indicatie hoe de Lek in die tijd langs Kortenhoeven stroomde. Door later gevormde beddingen van de rivier is dit patroon slechts over een kleine lengte te achterhalen. Het wegspoelen door de verlegging van de bedding van de Lek is een proces dat waarschijnlijk min of meer geleidelijk verliep. Het is daarom goed denkbaar dat de meer westelijk gelegen delen van Lexmond eerder of later aan de beurt zijn gekomen. Het zal blijken dat dit waarschijnlijk later is. In 1133, toen Lexmond door Floris de Zwarte werd verwoest, zal de afslag bij het dorp nog aan de gang zijn geweest. Overstromingen door bovenwater zullen hierbij wel hebben geholpen, maar zullen niet de oorzaak zijn geweest. Calamiteiten, zoals een plotselinge bochtverlegging of -doorsnijding, zijn echter niet uit te sluiten. Mogelijke jaartallen van grote overstromingen zijn 1163, 1170, 1196, 1230 en 1233.⁴

4. De binnendijkse crevasseafzettingen bij Lexmond.

Indien het juist is dat het westelijke deel van de dijk bij Kortenhoeven aanvankelijk noordelijker lag, dan zal het tracé van de huidige Lekdijk niet de ontginningsbasis zijn en zullen de huidige oude boerderijen, die voor het merendeel min of meer parallel aan de Lekdijk liggen, niet op de plaats van de oorspronkelijke boerderijen liggen.

Buitendijks lopen enkele kavellijnen door tot de Heulsloot. Dit kunnen zowel restanten van een vroegere verkaveling zijn of van later doorgetrokken kavels.⁵ De eerste mogelijkheid lijkt, gezien voorgaande beschouwing, het meest aannemelijk.

DE GEFASEERDE ONTGINNING

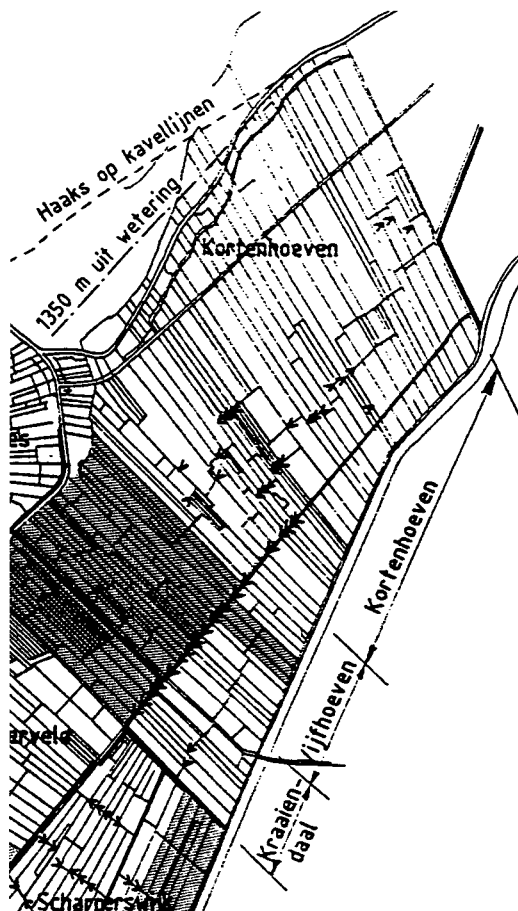
Zowel binnen- als buitendijks is de verkaveling licht gerend, waardoor tapse kavels ontstaan. De uiterst westelijk gelegen kavel is kennelijk een restverkaveling. Hij is sterk gerend en extra breed. De meest oostelijke kavel versmalt op het punt waar de Oude Zederik als scheiding begint, maar geert ongeveer evenveel als de westelijk aansluitende kavels. De versmalling is ontstaan bij het verbreden van de watergang in 1658.⁶ In de noordwest hoek zijn de kavelgrenzen gekromd. Dit doet denken aan kromakkers, zoals die onder andere voorkomen in Hagestein (Acquoy, 1982, p. 7; 1981, p. 39), maar waarschijnlijker is dat de kromming is ontstaan om een goede aansluiting te krijgen op de oostelijke dorpskern van Lexmond.

Vlakbij de zuidelijke grens van de oeverwal en het veen vertonen de kavellijnen een knik, met uitzondering van een aantal lijnen in de oostelijke helft. Deze knik ligt meestal ter hoogte van een dwarssloot en in het midden van Kortenhoeven ongeveer op de huidige +0,25 m hoogtelijn. Het is ook opvallend dat dwarssloten vaak voorkomen op de scheiding van twee grondsoorten. Of dit reeds vanaf het begin zo is geweest of dat het een later aangebrachte afscheiding was tussen twee stukken land met een ander grondgebruik (gedicteerd door de andere grondsoort) is niet meer na te gaan. Het

komt ook elders regelmatig voor dat een sloot op de scheiding van twee grondsoorten ligt.

In het westelijke deel van Kortenhoeven zijn de kavels bovendien geknikt ter hoogte van de Kortenhoevense wetering. Ook zijn in dat deel enkele lijnen halverwege de Lekdijk en de wetering geknikt. Al die knikken geven een aanwijzing in welke fasen Kortenhoeven in cultuur is gebracht. Het patroon duidt in ieder geval niet op een systematische ontginning in één keer. Het is vrijwel zeker dat de cultivering en de ontginning vanaf de oever van de Lek steeds dieper landinwaarts heeft plaatsgevonden. Het was dus een opstreckende ontginning. Het eerst ging men tot aan de eerste knik. De lijn van deze knikpunten, dwars op de kavels, verloopt nogal grillig. Mogelijk bevond zich hier een veenstroompje. Het kan natuurlijk ook zijn dat elke kaveleigenaar naar eigen goeddunken zoveel land in cultuur bracht als hij nodig had. Dat was voor de één wat meer dan voor de ander. In de periode vóór de systematische ontginningen met een vaste diepte en een vaste achtergrens, waarmee de Utrechtse bisschop in de tweede helft van de 11e eeuw begon (Palmboom, p. 280 en noot 17), was dit niet vreemd. Toch is de mogelijkheid van een veenstroompje niet zo irreeël want de hoogtelijn +0,25 meter volgt ongeveer het verloop van de dwarssloten.

De waarschijnlijkheid van een veenstroompje wordt nog groter wanneer de loop van de Oude Zederik erin wordt betrokken. Deze stroomt thans in gekanaliseerde vorm in zuid-westelijke richting tussen de Viaanse gebieden Gansenkamp en De Geer/Bloemendaal. De Gansenkamp, grenzend aan Kortenhoeven en gelegen op de Linschoten- of Hagesteinse stroomrug is verkaveld in blokken en waaivormige brede korte stroken. Aangenomen mag worden dat de Gansenkamp vanuit Helsdingen is ontgonnen en ouder is dan Kortenhoeven. Hetzelfde geldt voor De Geer, het westelijke deel van de polder Bloemendaal, dat ook een min of meer blokvormige kavelstructuur heeft. De zuidelijke achtergrens van Bloemendaal is bochtig en is onge-

- Kavellijnen lopen evenwijdig
- Kavellijnen (meestal) niet in elkaars verlengde
- Knik in kavellijn met knikrichting

5. De verkaveling omtrent 1830. Aangegeven zijn de lijnen die de dijk gevolgd zou hebben indien hij haaks op de kavellijnen of evenwijdig aan de wetering zou lopen.

twijfeld een deel van een oude stroom die niet ver vanaf de komkleigronden van de oeverwal door het veen stroomde. In later eeuwen werd dit stroompje gekanaliseerd en werd een deel van het Zederikkanaal, dat nu Merwedekanaal heet. Dergelijke stroompjes dwars op de rivier

(in dit geval de Linschotenstroom, later de Gaasp) komen veel voor. Het zijn crevassegeulen, die bij hoog water worden gevormd.

Het land ten noordoosten van Helsdingen, gelegen tussen de Gaasp en de Lek, waterde in de 11^e eeuw af via de Hoevensloot en de Haagwetering in de Gaasp, juist boven het punt waar de Gaasp in de Lek stroomde (Jong, 1989, p. 70). Toen de waterafvoer van het gebied stagneerde, waarschijnlijk door het afdammen van de benedenmond van de Gaasp in het begin van de 12^e eeuw, is de (Oude) Zederik gegraven, dwars door de Hagesteinse stroomrug. Als beginpunt werd de kruising van de Helsdingse voor- en achterweg gekozen, die zo dicht mogelijk bij de dam in de Gaasp lag en zo min mogelijk van het reeds in cultuur gebrachte land in beslag nam. Het is een kaarsrechte watergang die de grens vormt tussen de Ganzenkamp en De Geer/Bloemendaal. Het hierdoor afgevoerde water moest ergens naartoe stromen en wat ligt dan meer voor de hand dan het water af te voeren naar een bestaande watergang. Dit kon zijn naar het stroompje dat de achtergrens van Bloemendaal vormde, maar waarschijnlijker naar een stroompje dat misschien in Kortenhoeven stroomde, ongeveer op de veengrens waar nu de dwarsslotten lopen. In ieder geval sluit de (Oude) Zederik hier goed op aan. Het stuk Zederik tussen de Ganzenkamp en De Geer/Bloemendaal kan gedeeltelijk een rechtgetrokken bovenloop van dit stroompje zijn geweest. Bij het doortrekken van de oostelijke kavels van Kortenhoeven is dit stroompje op de grens van Kortenhoeven waarschijnlijk afgedamd en is een verbinding gegraven met het stroompje dat de zuidgrens van Bloemendaal vormde, vermoedelijk vóór 1130. Een argument dat voor deze theorie pleit is, dat een kortere verbinding met het stroompje aan de achtergrens van Bloemendaal gemakkelijk mogelijk was, bijvoorbeeld langs de Bloemendaalseweg. Misschien werd de Zederik (tussen Ganzenkamp en De Geer/Bloemendaal) vanaf dat moment Oude Zederik genoemd.

HET VERBAND TUSSEN DE LEKDIIK EN DE ZEDERIK BIJ KORTENHOEVEN

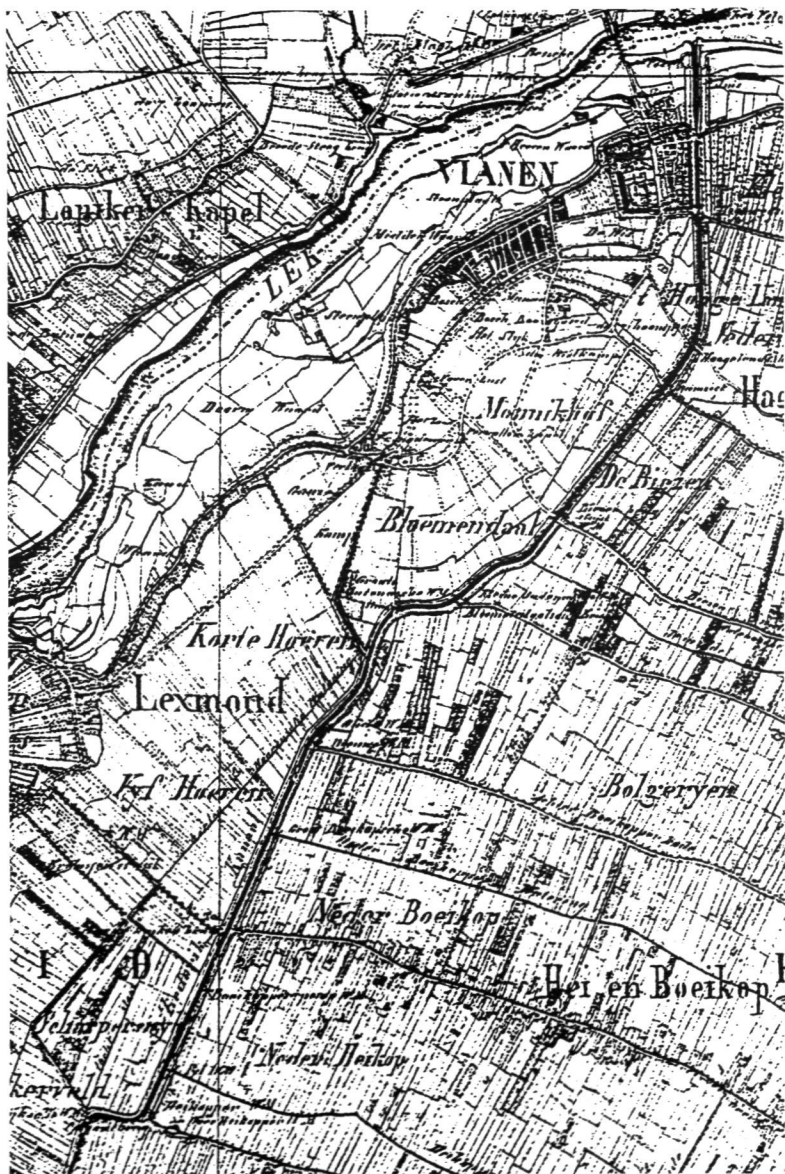
Het zuidoostelijke grensstroompje van Bloemendaal, dat de achtergrens van dit ontginningsblok vormde, boog in het westelijk deel af naar het zuiden. Dit stroompje werd toen of pas later Zederik genoemd en werd enkele eeuwen later vergraven tot het Zederikkanaal. Er zijn in het gebied meerdere stroompjes geweest die Zederik heetten.

Evenals Heicop en Boeicop is het gebied Bolgerijen vanuit het oosten in fasen ontgonnen (Jong, 1989, p. 44; 1993, p. 38), uitgaande van de weg tussen Everdingen en Leerdam. Vanaf daar is de verkaveling van Bolgerijen over circa 80% van de lengte evenwijdig aan deze weg. Het westelijke deel langs de Zederik is derhalve een restverkaveling. De rommelige verkaveling in het westelijke deel van de polder Bolgerijen volgt grotendeels de kromme loop van de Zederik. Hieruit kan worden afgeleid dat het stroompje bij het ontginnen van dit westelijke deel nog bestond. De ontginning van Bolgerijen vond plaats omstreeks 1130 (Jong, 1989, p. 57-58; 1993, p. 38-39), waarbij het westelijke deel het laatst aan bod kwam. De Achterkade, die de zuidelijke begrenzing vormt van Bolgerijen, buigt in het westelijke deel iets naar het zuiden. De aansluitende zuidelijke verkavelingen Boeicop en Heicop hebben een rechte westgrens en een gelijkmatige verkaveling.

In Over-Boeicop is de richting van de verkaveling iets anders dan in Neder-Boeicop, doch in beide gebieden zijn de kavellijnen evenwijdig. Ze zijn gescheiden door gerende kavels. De kavellijnen zijn ook even lang (afgezien ter plaatse van de punt in de Heicopseweg) en staan, met uitzondering van het meest westelijke deel, ongeveer loodrecht op de noordelijke grens: de Achterkade/Zijderveldse Laan. Het lijkt daarom aannemelijk te veronderstellen dat Neder-Boeicop later is ontgonnen dan Bolgerijen met de Achterkade/Zijderveldse Laan als basis.

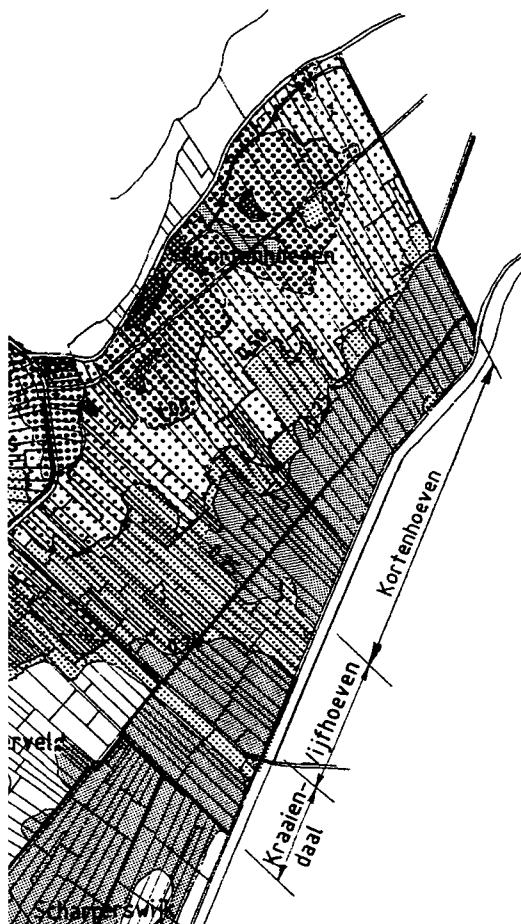
Tussen Neder-Boeicop en Kortenhoeven ligt

6. Kortenhoeven en directe omgeving omtrent 1850 (Uit: Grote Historische Atlas van Nederland, I, West-Nederland, 1839–1859, Wolters-Noordhoff Atlasproducties, Groningen, 1990, kaart 71).

een recht stuk Zederik, dat ongetwijfeld het vergraven benedenstroomse deel van de veenstroom tussen Bolgerijen en Kortenhoeven is. Dit deel van de Zederik moet zijn gemaakt na de ontginning van Bolgerijen, dus rond 1130 of enkele jaren later, maar in ieder geval vóór de tijdens de ontginning van Neder-Boeicop. De

kavelrichting in Neder-Boeicop is evenwijdig aan dit rechte stuk Zederik. De vraag is of de richting werd bepaald door de Zederik of door de kavellijn in Boeicop. Het is waarschijnlijk dat dit door geen van beide is gebeurd maar dat de Lekdijk de richting van de Zederik en van de westelijke kavels in Neder-Boeicop heeft

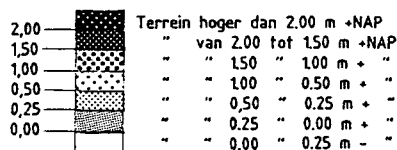
7. Hoogtelijnenkaart van het gebied rond Kortenhoeven.

bepaald. Een aanwijzing hiervoor zijn de kavellengten. Over het deel waar Kortenhoeven grenst aan Neder-Heicop varieert de kavellengte tussen de Lekdijk en de Zederik van circa 1440 m tot 1460 m. Deze kleine lengteverschillen worden veroorzaakt door de bochtige Lekdijk.

Deze kavellengten zijn derhalve bepaald nadat het land bij Kortenhoeven was weggeslagen en de nieuwe kade langs de Lek was gelegd. Deze diende als basis voor de kavellengten. De richting van de Zederik is dus misschien bepaald door de richting van de Lekdijk. De Lekdijk of -dijk moet dan zijn gelegd voordat

HOOGTEKAART

VERKAVELING LEXMOND IN CA. 1830

de Zederik langs Neder-Boeicop was gegraven, dus vóór circa 1130/35. Of dit lang of kort daarvoor was, is niet te achterhalen. Misschien is dit zelfs het geval bij het begin van het cultiveren van Kortenhoeven. In 1122 was er vermoedelijk al een dijk of kade langs de Lek.⁷ Het meest oostelijke deel, ongeveer het deel dat tegenover Bolgerijen ligt, zal vermoedelijk nog op de oude plaats liggen.

Merkwaardig is dat de lengte van de meest westelijke kavels van Vijfhoeven 1400-1430 m is. Deze kavels liggen op de grens van de verdeling uit 1108. Misschien heeft deze lengte op dat punt ook een rol gespeeld in de bepaling van de richting van de Zederik.

Het veengebied in Kortenhoeven zal in 1130/35 reeds zijn ontgonnen of op zijn minst zijn opgedeeld. Het feit dat dit deel niet aan de bisschop toekwam, kan zelfs tot de conclusie leiden dat de ontginning of verdeling van Kortenhoeven vóór 1108 plaats vond.

Bij Neder-Heicop is de Zederik in dezelfde richting doorgetrokken als bij Neder-Boeicop en is de verkaveling van het aangrenzende deel van Neder-Heicop hierop aangepast. Hieruit kan worden geconcludeerd dat Neder-Heicop later is ontgonnen dan Neder-Boeicop. Het is mogelijk dat dit gelijktijdig gebeurde, maar daarvoor zijn geen aanwijzingen gevonden.

DE KORTENHOEVENSE WETERING

In Kortenhoeven loopt de wetering geheel in het veen, op kleine afstand van de oeverwal, in het gebied dat nu tussen 0,00 en +0,25 m NAP ligt en volgt ongeveer de natuurlijke helling van het gebied. Hij is nodig geweest voor de ontwatering van het gebied tussen de Lekdijk en de Zederik. Het feit dat de wetering dicht langs de

Zederik loopt, duidt erop dat de afwatering van Kortenhoeven niet rechtstreeks in de Zederik mocht of kon plaatsvinden.

Indien de lengte tussen de wetering en de huidige Lekdijk van de oostelijke kavels (circa 1350 m) ook in het overige deel van Kortenhoeven vanuit de wetering wordt uitgezet, ontstaat een lijn die geen logisch verband laat zien tussen de wetering en een mogelijke eerdere ontginningsbasis langs de Lek. Het is dus niet aanneemelijk dat in Kortenhoeven de wetering oorspronkelijk als achterwetering en achtergrens heeft gediend.

De kavellijnen lopen ter plaatse van de wetering allemaal in dezelfde richting door, maar staan niet haaks op de wetering. Alleen in het uiterste westen, bij de overgang naar Vijfhoeven, vertonen ze een knik waardoor het deel onder de wetering meer haaks hierop komt te staan. In het aangrenzende Vijfhoeven zijn ter plaatse van de wetering alle kavellijnen licht geknikt en staan onder de wetering hier haaks op. In Vijfhoeven zou de wetering als een achterwetering gegraven kunnen zijn, alhoewel de kavellijnen boven de wetering niet geheel loodrecht op de wetering staan. Het hoekverschil is echter zeer klein.

De aanname lijkt gerechtvaardigd dat de wetering in Kortenhoeven een verlenging is van die van Vijfhoeven. Met andere woorden, men is uitgegaan van de wetering bij Vijfhoeven, die als achterwetering dienst deed en heeft tegelijkertijd of daarna de wetering in Kortenhoeven gegraven. Dit verklaart waarom de kavellijnen in Kortenhoeven niet loodrecht op de wetering staan. De wetering in Kortenhoeven zou de vervanging kunnen zijn van het meer noordelijk gelegen veenstroompje dat misschien ter plaatse van de kavelknikken in Kortenhoeven liep en/of van het nog niet vergraven veenstroompje dat later Zederik zou heten. Waarschijnlijk is echter dat de wetering in Kortenhoeven ongeveer gelijktijdig met de vergraven Zederik en de zuidelijke tak van de Oude Zederik is gegraven, dus vóór 1130, misschien zelfs vóór 1108.

DE HOEVEN IN KORTENHOEVEN

In de goederenlijst van het kapittel van Oudmunster, die in 1348 is aangelegd en gedurende de verdere 14^e eeuw is bijgehouden, wordt vermeld dat er in Kortenhoeven 13 hoeven waren.⁸ Wanneer de 13 hoeven een ongeveer gelijke breedte hebben gehad, dan moet dit gemiddeld circa 116,6 m zijn. Tussen de Lekdijk en de Zederik is de kavellengte in het oostelijke deel 1480 tot 1510 m (gemiddeld 1500 m) en in het westelijke deel 1440 tot 1460 m (gemiddeld 1450 m). Het gemiddelde oppervlak is dan 17,5 ha, resp. 16,9 ha (20,6 morgen, resp. 19,9 morgen). Uit het slotenpatroon blijkt de dichtst bijkomende breedteverdeling te zijn, gaande van oost naar west: 114, 111, 104, 107, 124, 121, 106, 107, 128, 132, 119, 108 en 135 m. Deze verdeling is waarschijnlijk te ongelijk om waar te zijn, alhoewel het aantal hoeven nu inderdaad 13 is! Het kan natuurlijk zijn dat de ontginning van Kortenhoeven nog niet geheel planmatig verliep (en daar ziet het, gezien de verlopende achtergrenzen wel naar uit) en de breedten steeds verschillend zijn bepaald. Ook een analyse van de kadastrale gegevens uit 1822/32 leverde geen resultaat op.

DE NAAM KORTENHOEVEN

Opmerkelijk is dat in het middendeel van Kortenhoeven de lengte van de kavels vanaf de dijk tot de knik die het dichtst bij de wetering ligt, circa 1000 meter is. Dit zou een aanwijzing kunnen zijn voor het ontstaan van de naam Kortenhoeven. In de oudst bekende vermelding, de goederenlijst van het kapittel van Oudmunster, gemaakt door Johannes Visker in 1300, is de naam *Curte hoven*. In modern Nederlands: *Korte hoeven*. In de eerstvolgende vermelding, in 1342, komt voor het eerst de schrijfwijze die eindigt op een *r* tevoorschijn, namelijk *Cortenover*⁹ en betekent dus *korte oever* of *kort aan de oever*. Ook in 1344, 1349, 1351 enz. tot 1376 was de naam *Cortenover*¹⁰. In 1377 werd het *Cortenoever* en deze naam bleef een paar eeuwen gehandhaafd. Ook in de leenboeken van de heren van Vianen werd in de jaren 80 van de 14^e eeuw, in

1391, 1392, 1420 en 1559 de naam als Cortenover gespeld.¹¹ Dit zou dus *kort aan de oever* betekenen en is heel iets anders dan Kortenhoeven, wat op korte hoeven duidt. Op de bekende *Nieuwe Kaart van de Vijf Heeren landen uit 1741 en op de Nieuwe Caerte van de Alblasserwaert uit 1767* komt de naam Corten oever voor. Ook in het Rechdelijk Archief van Lexmond en Achthoven komt in de 19^e eeuw de Kortenoever nog voor, maar wordt dan geleidelijk aan vervangen door Kortenhoeven. Hieruit kan worden geconcludeerd dat *hoeven* in de naam *Kortenhoeven* niet slaat op hoeven maar mogelijk later zo is omgevormd (Palmboom, p. 282). In Lexmond waren de namen *Achthoven*, *Spinhoven* en *Vijf-hoeven* al bekend en dit zal de naamsverandering hebben vergemakkelijkt.

Van de oudste vermeldingen wordt alleen in 1300 over Kortenhoeven gesproken. In de eeuwen daarna is uitsluitend sprake van Kortenoever. Dit laatste zal dus wel de 'oorspronkelijke' naam zijn. Beide betekenissen kunnen echter best een situatie juist hebben verwoord. De suggestie die Buitelaar aandraagt dat *korte* in *Kortenhoef* (N.H.) wellicht verband houdt met het gebruik van de korte roede, die uit 11 in plaats van 12 voet bestond, lijkt bij Kortenhoeven niet waarschijnlijk (Buitelaar, 1993, p. 200).

SAMENVATTING EN CONCLUSIE

Samenvattend kan worden gesteld dat de loop van de nieuwe Lekdijk, gelegd na het wegslaan van het westelijke deel van Kortenhoeven, misschien de richting van de Zederik heeft bepaald. Dit moet gebeurd zijn vóór 1130/1135, misschien zelfs vóór 1108. De Kortenhoevense wetering zal in diezelfde periode zijn gegraven, waarschijnlijk als een verlenging van een oorspronkelijke achterwetering in Vijfhoeven. De wetering zal zijn gegraven nadat het gebied verkaveld was. De knikken die in de kavellijnen voorkomen liggen niet ter plaatse van de wetering, maar ongeveer op de scheiding van de hoge gronden en het veen. Ze geven het einde aan van de eerste fase van de verkaveling.

De naam Kortenoever lijkt de historisch juiste te zijn, alhoewel zowel Kortenhoeven als Kortenoever eeuwen lang in gebruik zijn geweest.

The lost occupation base of Kortenhoeven

A detailed study of the parcellation and the boundaries of the area of Kortenhoeven (east of Lexmond) gives information about the occupation of the land and an explanation for the bents in the parcellation, the location of the watercourses and the name 'Kortenhoeven'. The original occupation base of Kortenhoeven has been washed away.

LITERATUUR

- ACQUOY, R. VAN (1981). Hagestein: ontginning en mislukte stedestichting (scriptie, niet gepubliceerd). Rijks Universiteit Utrecht.
- ACQUOY, R. VAN (1982). Middeleeuwse ontginningsgeschiedenis van Hagestein. In: Het land van Brederoode, jg.7, nr.2/3.
- BUITELAAR, A.L.P. (1993). De Stichtse ministerialiteit en de ontginningen in de Utrechtse Vechtstreek, Middeleeuwse studies en bronnen XXXVII. Verloren, Hilversum.
- DEKKER, C. (1983). Het Kromme Rijngebied in de Middeleeuwen. Stichtse Historische Reeks 9. De Walburg Pers.
- GOTTSCHALK, M.K.E. (1971). Stormvloeden en rivieroverstromingen in Nederland, drie delen. Van Gorcum en Comp. N.V. Assen.
- HENDRIKX, P.A. (1980). De Lek en de Hollandse IJsel in de vroege Middeleeuwen. Nederlands Archiefblad 84.
- HENDRIKX, P.A. (1977). De zorg voor de dijken in het Baljuwschap Zuid-Holland en in de grensgebieden ten oosten daarvan tot het einde van de 13^e eeuw. K.N.A.G. Geografisch Tijdschrift XI, nr. 5.
- HENDRIKX, P.A. (1988). Waterbeheersing en afwatering in de Alblasserwaard tot de invoering van de bemaling in de vijftiende eeuw. Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden. Ned. Hist. Genootschap, deel 103, afl. 4.
- JONG, R. DE (1989). Inter Leccam et Ligniam. Een historisch-geografisch onderzoek naar middeleeuwse

- uitwateringsstructuren in de Vijfherenlanden (tot de introductie van windmolens in 1460). Scriptie, Universiteit van Amsterdam.
- JONG, R. DE (1993). De Uitwatering in de Vijfheerenlanden vóór 1460. Het Land van Brederode, 18^e jg., nr. 3-4.
- KOCH, A.C.F. & J.G. KRUISHEER (1970-1986). Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1299, 2 dln. 's-Gravenhage/Assen, Maastricht (Afgekort: OHZ).
- KORT, J.C. (1986-1988). De Leenhoven van de heren van Vianen. Ons Voorgeslacht, nr. 363, 366 en 367; nr. 377 en 378, nr. 379 en 385.
- LINDEN, H. VAN DER (1982^a). Een nieuwe overheidsinstelling: het waterschap circa 1100-1400. In: Algemene Geschiedenis der Nederlanden, deel 3, p. 60-76. Fibula-Van Dishoeck, Haarlem.
- LINDEN, H. VAN DER (1982^b). Het platteland in het Noordwesten met nadruk op de occupatie circa 1000-1300. In: Algemene Geschiedenis der Nederlanden, deel 2. Fibula-Van Dishoeck, Haarlem.
- MULLER S., E.A. (1920-1959). Oorkondenboek van het Sticht Utrecht tot 1301 (afgekort: OSU), 5 delen. Utrecht en 's-Gravenhage.
- PALMBOOM, E. (1990). De vorming van -hoeven-namen in de veenontginningen van West-Nederland. In: J.B. BERNS C.S (RED.). Feestbundel D.P.Blok. Uitg. Verloren, Hilversum.
- SCHÖNFELD, M. (1955). Nederlandse Waternamen. Bijdragen en Mededelingen der Naamkunde-commissie van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen te Amsterdam, VI. N.V. Noord-Hollandsche Uitgevers Maatschappij, Amsterdam.
- UIJL, W.F.J. DEN (1963). De Lopikerwaard, twee delen. Kemink en Zn., Utrecht.
- WSTINC, H. (1895). Het Rechtsboek van den Dom van Utrecht, uitgegeven door Mr. S. Muller Fz., Werken der Vereeniging tot uitgaaf der bronnen van het Oud-Vaderlandsche Recht, eerste reeks no. 18. Martinus Nijhoff, 's-Gravenhage.

NOTEN

- 1 Voor de oeverwallen, de crevasseafzettingen en overslaggronden zal zoveel mogelijk de term in cultuur brengen worden gebruikt. De term ontginningen wordt gebruikt voor het veengebied.
- 2 Henderikx, 1988, p. 561, stelt dat de dijken direct bij het begin van de ontginningen of kort daarna zijn aangelegd.
- 3 Muller, OSU I, nr. 280 (1108, 9 aug.); Jong, 1989, p. 47 + Bijlage II.
- 4 Gottschalk, I, p. 67, 80-94, 132, 163; van der Linden, 1982^a, p. 61, noot 16; van der Linden, 1982^b, p. 62-63.
- 5 Uijl, 1963, deel I, p. 124; Dekker, 1983, p. 268, kiest voor achterwaarts verschoven dijken.
- 6 GA Vianen, inv.nr. 307, dec. 1647/48; 2 maart 1655; 3/13 april 1658.
- 7 Henderikx, 1977, p. 410; Koch, OZH I, nr. 105.
- 8 Rijksarchief Utrecht (RAU), Archief van het kapittel van Oudmunster (AKOM), inv. nr. 934, Manuaal goederen en inkomsten, aangelegd in 1348 en bijgehouden gedurende de 14^e eeuw, fol. 13.
- 9 Wstinc, p. 183; Palmboom, p. 282, schrijft abusievelijk Cortenhover.
- 10 RAU, AKOM, inv. nr. 483, Rek. van de Grote Kamer van het Kapittel, 1344 enz. Met dank aan drs. J. Heniger voor het beschikbaar stellen van de gegevens.
- 11 Kort, Lenen Vianen, nr. 525-527, 657, 659, 661, 663, 664, 667-670.